

Jan Uniejewski¹

Szczecin

ORCID ID: 0000-0001-9656-2179

MOŻLIWOŚCI PRAWNE I PERSPEKTYWY OSĄDZENIA ROSYJSKIEJ AGRESJI NA UKRAINĘ²

ABSTRACT

Legal possibilities and prospects of judging Russian aggression against Ukraine

The unjustified aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 is a clear example of a violation of the fundamental prohibition of the international legal order to use the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state or in any other way inconsistent with the principles of the United Nations. The unimaginable scale of evil done does not allow for this act to be ignored without holding all those involved in planning or carrying out this crime accountable for it and without compensating for the losses incurred as a result of it. Liability for aggression is a multifaceted issue, which renders it difficult to understand the discussions in the public sphere. The presented considerations organize the necessary knowledge by presenting the legal possibilities and perspectives of judging Russian aggression against Ukraine. Four potential possibilities of holding the perpetrators of this aggression to account and the issue of international liability of the aggressor state are analyzed. The comments made do not exhaust the entire wealth of the issues in question, but they explain the normative bases and possibility of their application.

1 Doktor nauk prawnych, radca prawny, OIRP w Szczecinie. Adres do kontaktu: jan_uniejewski@kancelariauniejewski.pl.

2 Artykuł stanowi skróconą i zmienioną wersję pracy dyplomowej pt. „Perspektywy i opcje osądzenia rosyjskiej agresji na Ukrainę”, złożonej przez autora ze skutkiem pozytywnym w ramach XXVII edycji Studium Polityki Zagranicznej, prowadzonego przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

Keywords: a crime of aggression, aggression in international law, liability for the crime of aggression, international liability of an individual, aggression of the Russian Federation against Ukraine

Słowa kluczowe: zbrodnia agresji, agresja w prawie międzynarodowym, odpowiedzialność za zbrodnię agresji, odpowiedzialność międzynarodowa jednostki, agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę

1. Wprowadzenie

Spośród zbrodni międzynarodowych zbrodnia agresji³ charakteryzuje się pięcioma cechami zasadniczymi. Są to:

1. szczególna doniosłość, przejawiająca się w tym, że – jak stwierdził Międzynarodowy Trybunał Wojskowy – wszczęcie wojny agresywnej stanowi najwyższą zbrodnię międzynarodową, gdyż zawiera ona w sobie wszystkie inne zbrodnie międzynarodowe, a jej konsekwencje odczuwa cały świat⁴;
2. jako jedyna spośród tych zbrodni może zostać popełniona wyłącznie kolektywnie, gdyż stanowi sumę skoordynowanych czynów jednostek, których działanie – choć ponoszą one odpowiedzialność indywidualną za swe czyny – zakwalifikowane jest równocześnie jako działanie państwa (nie można pociągnąć jednostki do odpowiedzialności bez stwierdzenia odpowiedzialności państwa⁵);
3. agresji można dopuścić się jedynie w relacjach międzypaństwowych, gdy pozostałe zbrodnie międzynarodowe, choć z istoty swej międzynarodowe (godzą we wspólne interesy społeczności międzynarodowej), mogą zostać popełnione również w konfliktach wewnątrz krajowych (brak elementu transgranicznego), a jej dokonanie może nastąpić również bez dopuszczenia się któregośkolwiek z pozostałych *delicta iuris gentium*. Agresja odnosi się do *ius ad bellum*, a jej popełnienie nie jest jednoznaczne z czynami sprzecznymi z *ius in bello*, nieliczącymi ze standardami genewskimi lub haskimi;
4. w relacjach międzypaństwowych agresja ma charakter uprzedni wobec pozostałych zbrodni – aby je popełnić, konieczne jest wcześniejsze dokonanie faktycznej agresji;
5. odpowiedzialność za agresję ponoszą jedynie osoby mające faktyczny wpływ na politykę państwa agresora⁶.

3 Pozostałe to zbrodnie przeciwko ludzkości i wojenne oraz ludobójstwo. Zbrodnie te zostaną w dalszych rozważaniach pominięte, gdyż w analizowanym zakresie stanowią następstwo agresji *per se*. Nie odnoszą się zatem do wystawienia nakazu aresztowania wobec W. Putina i M. Lwowej-Bielowej w zakresie inkryminowanej im zbrodni wojennej w postaci bezprawnej deportacji i przemieszczenia ukraińskich dzieci z okupowanych terenów Ukrainy na terytorium rosyjskie (por. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin> [dostęp: 22 kwietnia 2023 r.]).

4 Wyrok Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w sprawie Głównych Niemieckich Przystępców Wojennych z dni 30 września i 1 października 1946 r., [w:] *Materiały norymberskie: umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie votum*, oprac. i wstęp T. Cyprian, J. Sawicki, Warszawa 1948, s. 157.

5 P. Grzebyk, *Definicja zbrodni agresji (po konferencji przeglądowej MTK)*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 1, s. 51.

6 P. Grzebyk, *Odpowiedzialność za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010, s. 247. Stąd niekiedy nazywa się ją „zbrodnią liderów”.

Cechy te (konstrytutywne, lecz nieprzesądające o hierarchicznej nadrzędności agresji wobec pozostałych zbrodni międzynarodowych⁷) uzasadniają poddanie każdego międzypaństwowego konfliktu zbrojnego analizie z punktu widzenia odpowiedzialności za agresję. Aby prawidłowo ocenić, czy do agresji doszło, należy uprzednio wykluczyć, że w danej sytuacji naruszenie zakazu użycia siły zbrojnej nie było uzasadnione którymś z wyjątków, np. jako interwencja humanitarna. W jej przypadku faktycznie dochodzi do naruszenia ww. zakazu, lecz nie jest ono spowodowane zamiarem ataku na suwerenność, integralność terytorialną lub niezależność polityczną państwa lub nie jest w inny sposób niezgodne z Kartą NZ, lecz stanowi ono realizację innych zasad ujętych w Karcie NZ – ochrony praw człowieka. Naruszenie zakazu jest zatem mniejszym złem, gdy względy moralno-etyczne przeważają nad literą prawa⁸. Stąd przesądzenie, że w danym przypadku społeczność międzynarodowa miała do czynienia z interwencją humanitarną, przeprowadzoną zgodnie z warunkami jej dopuszczalności⁹, oznacza, że nie doszło do agresji, skutkującej odpowiedzialnością prawną. Nie jest to przy tym pogląd powszechnie przyjęty. Podnoszone są ważne argumenty prawne, przemawiające za uznaniem interwencji humanitarnej (bez mandatu lub upoważnienia RB) za działanie niezajdujące podstawy prawnomiędzynarodowej i nielegalne¹⁰, a w konsekwencji stanowiące bezprawne naruszenie zakazu użycia siły zbrojnej w stosunkach międzynarodowych.

Nieprzypadkowo w związku z atakiem Federacji Rosyjskiej (dalej: FR) na Ukrainę¹¹ liczne są wypowiedzi traktujące przede wszystkim o odpowiedzialności za agresję, a dopiero w dalszej kolejności o jej pozostałych skutkach prawnych¹².

Należy dostrzec, że semantyczna próba odróżnienia inwazji rosyjskiej na Ukrainę, poprzez nazywanie jej w oficjalnej nomenklaturze kremlowskiej „specjalną operacją wojskową”, od wojny w powszechnym rozumieniu czy aktu agresji, nie zmienia istoty

7 Brak możliwości ustalenia takiej hierarchii przekonująco wykazuje K. Wierczyńska, K. Wierczyńska, *Hierarchia zbrodni w prawie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 2016, z. 1, s. 58–72.

8 Por. J. Zajadło, *Dylematy humanitarnej interwencji. Historia – etyka – polityka – prawo*, Gdańsk 2005, s. 96.

9 J. Zajadło, *Dylematy...*, s. 30–31.

10 Np. D. Rudkowski, *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006, s. 143–173.

11 Do ataku doszło o godz. 04:00 czasu polskiego dnia 24 lutego 2022 r., <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1089875%2Cukrainskie-msw-rozpoczela-sie-inwazja-doszlo-do-atakow-rakietowych-na> [dostęp: 30 kwietnia 2023 r.]. Świadomie pomijam, zasadnie dostrzeganą w piśmiennictwie prawniczym, możliwość „rozciągnięcia” stanu użycia siły przez FR wobec Ukrainy na okres wcześniejszy, poczynając od lutego 2014 r. Podejście świata zachodniego do zdarzeń mających miejsce przed dniem 24 lutego 2022 r. było całkowicie odmienne aniżeli wobec specjalnej operacji wojskowej (będącej w zasadzie eskalacją trwającego już konfliktu), co uzasadnia odrębne rozważania obu etapów tego samego procesu. Nadto zdarzenia mające miejsce przed dniem 15 maja 2018 r. są irrelewantne z punktu widzenia oceny dopuszczalności jurysdykcji MTK wobec zbrodni agresji (o czym dalej).

12 Por. np. *Agresja Rosji na Ukrainę w świetle prawa międzynarodowego*, <https://konstytucyjny.pl/agresja-rosji-na-ukraine-w-swietle-prawa-miedzynarodowego/> [dostęp: 21 stycznia 2023 r.]; *Atak Rosji na Ukrainę. Czy Putin odpowie za zbrodnię agresji?*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/atak-rosji-na-ukraine-czy-putin-odpowie-za-zbrodnie-wojenne/rhgbe71> [dostęp: 21 stycznia 2023 r.]; *Nowej Norymburgii nie będzie. Ukaranie Putina jest niemożliwe*, <https://300gospodarka.pl/wywiady/nowej-norymburgii-nie-bedzie-ukaranie-putina-jest-niemozliwe-wywiad-z-ekspertka> [dostęp: 21 stycznia 2023 r., godz. 10:40]; *Ekspertka OSW: istnieje zasada pozwalająca sądzić zbrodniarzy z Rosji w innych państwach*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1451284%2Cekspertka-osw-istnieje-zasada-pozwalajaca-sadzic-zbrodniarzy-z-rosji-w> [dostęp: 21 stycznia 2023 r.].

samego zdarzenia. Jest ono nadal przypadkiem faktycznego użycia siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej innego państwa lub w inny sposób niezgodny z Kartą NZ. Taka gra słów stanowi znany chwyt dezinformacyjny¹³, który wpisuje się w szeroki wachlarz rosyjskich tzw. środków aktywnych¹⁴.

2. Dwoista natura agresji w prawie międzynarodowym

Agresja w prawie międzynarodowym ma dwoistą naturę. Z jednej strony, agresja jest zbrodnią międzynarodową popełnianą przez jednostkę (i jako taka jest penalizowana w art. 5 pkt d w zw. z art. 8bis Statutu MTK¹⁵), a z drugiej – jest zdarzeniem występującym w relacjach międzypaństwowych, którego delegalizacja i kryminalizacja nastąpiła w wyniku długiego i skomplikowanego procesu. O ile w pierwszym przypadku mowa jest o „zbrodni agresji”, o tyle w drugim zwykło się używać miana „aktu agresji”. Rozróżnienie to jest szczególnie widoczne w dwóch prawnomiędzynarodowych definicjach rozważanego fenomenu. Aktem agresji, jak wskazano w rezolucji ZO NZ nr 3314¹⁶, jest użycie siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niezależności politycznej innego państwa lub w każdy inny sposób niezgodny z Kartą NZ, określony w tej rezolucji. Rezolucja, która nie ma charakteru prawnie wiążącego, a jedynie stanowi rekomendację ZO dla RB, mającą pomóc w ustaleniu, czy doszło do aktu agresji, zawiera otwarty katalog przypadków traktowanych jako akt agresji¹⁷. Zbrodnia agresji oznacza zaś planowanie, przygotowywanie, inicjowanie lub wykonywanie, przez osobę zajmującą pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa lub też kierowanie państwem, aktu agresji, który przez swój charakter, wagę lub skalę w sposób oczywisty narusza Kartę NZ¹⁸. Statutowa definicja ma charakter autonomiczny¹⁹ (ma zastosowanie jedynie do postępowań przed MTK).

13 Por. w kontekście militaryzacji informacji w rosyjskiej kulturze strategicznej – R. Kupiecki, F. Bryjka, T. Chłoń, *Dezinformacja międzynarodowa. Pojęcie, rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Warszawa 2022, s. 176–178.

14 Por. J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017, s. 8.

15 Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. nr 78, poz. 708), dalej: Statut MTK.

16 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dnia 14 grudnia 1974 r., nr 3314 (XXIX), GAOR, 29th session, Supplement no. 31, vol. 1, s. 143.

17 Jednym z nich jest udostępnienie terytorium państwa państwu trzeciemu do wykorzystania w celu popełnienia aktu agresji (art. 3 lit. f rezolucji ZO NZ z dnia 14 grudnia 1974 r., nr 3314). Stąd na równi z agresją FR traktować należy działania Republiki Białorusi, która udostępniła swe terytorium do przeprowadzania ataków z powietrza na terytorium Ukrainy. Dla uproszczenia dalszego wywodu, ilekroć mowa jest o odpowiedzialności FR lub jej obywateli, dotyczy to również odpowiedzialności Republiki Białorusi i jej obywateli. „Pokojowe” deklaracje i „neutralna” postawa władz Republiki Białorusi nie wyłączają kryminalności zaszytych z jej udziałem zdarzeń.

18 Art. 8bis ust. 1 Statutu MTK.

19 E. Karska, *Dorobek Konferencji Rewizyjnej Statutu MTK ze szczególnym uwzględnieniem poprawki definiującej zbrodnię agresji*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010, z. 3, s. 13–14, 28–29.

Jej uniwersalizm wynika z liczby stron Statutu MTK. Będzie ona z pewnością oddziaływać na orzecznictwo międzynarodowe i krajowe. Jest również wysoce prawdopodobne, że jej przyjęcie będzie wpływać pośrednio na treść uchwalanych w przyszłości przepisów prawa oraz kształtowanie się międzynarodowego prawa zwyczajowego.

W tak pojmowaną „zbrodnię agresji” wpisano definicję aktu agresji, zamierzając zapewnić spójność obu wskazanych kontekstów. Atak FR na Ukrainę w 2022 r. odpowiada obydwu ww. definicjom, stanowiąc agresję w obu rozumieniach.

Tak dwoiście pojmowaną agresję należy odróżnić od innych pojęć używanych w kontekście agresji rosyjskiej na Ukrainę, tj. wojny, konfliktu zbrojnego i użycia siły. Przez „wojnę” na gruncie prawa międzynarodowego rozumie się orężną walkę między państwami²⁰. Agresja jest zatem koniecznym wstępem do samej wojny. Tak samo jak agresja, tak i sama wojna jest wyjęta poza prawo międzynarodowe²¹. Przez konflikt zbrojny rozumieć należy zaś zarówno wojnę w przedstawionym rozumieniu, jak i wszelkie konflikty niemające charakteru międzynarodowego, tj. wojny domowe (cywilne), secesyjne, narodowyzwoleńcze i antykolonialne²². O ile wstępem do konfliktu zbrojnego międzynarodowego (utożsamianego z wojną) jest również agresja, o tyle nie występuje ona w przypadku konfliktów wewnętrznych (nie istnieje concept agresora wewnętrznego). Pojęcie konfliktu zbrojnego jest zatem szersze od pojęcia wojny. Współcześnie widoczny jest trend odchodzenia od posługiwania się w prawie międzynarodowym i jego nauce pojęciem wojny na rzecz wykorzystywania pojęcia konfliktu zbrojnego²³. Idzie za tym również stosowanie terminu „prawo konfliktów zbrojnych” zamiast „prawo wojenne”²⁴. Następuje przy tym znaczne rozszerzenie zastosowania wielu standardów normatywnych na sfery dotychczas nieuregulowane. Najszerszym ze wskazanych pojęć jest „użycie siły”, które – oprócz desygnatów konfliktu zbrojnego – zawiera w sobie również interwencje humanitarne, demonstracje o charakterze wojennym czy samoobronę i środki podejmowane przez ONZ. Jest to pojęcie używane w systemie NZ, służące do sformułowania wspomnianego zakazu użycia siły lub groźby jej użycia (z wyjątkami, o których mowa w art. 42 i 51 Karty NZ²⁵). Użycie siły również może być poprzedzone agresją, o ile nie jest legalne w ramach wskazanych wyjątków. Wskazane dystynkcje semantyczne mają doniosłe znaczenie dla oceny prawnej postępowania podmiotów prawa międzynarodowego.

Ukazana dwoistość wymusza rozważenie możliwości i szans osądzenia agresji FR na Ukrainę w dwóch aspektach, tj. jako:

1. czynu jednostki sprzecznego z międzynarodowym prawem karnym;
2. działania państwa sprzecznego z prawem międzynarodowym.

W obydwu kontekstach uwypuklane są inne okoliczności i stosowane są inne normy prawne. Wspólne dla nich obu jest to, że dotyczą zachowań sprzecznych z fundamentalnym

20 R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 379–380.

21 W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2001, s. 414.

22 *Ibidem*, s. 432.

23 L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2011, s. 244.

24 A. Łazowski, A. Zawidzka, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2008, s. 314–315.

25 Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90 ze zm.), dalej: Karta NZ.

dla prawa międzynarodowego zakazem stosowania groźby lub użycia siły przeciwko integralności terytorium albo niepodległości politycznej któregośkolwiek z państw lub w każdy inny sposób niezgodny z zasadami NZ²⁶. Jego naruszenie stanowi podstawę odpowiedzialności międzynarodowej²⁷.

3. Możliwości prawne pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności za zbrodnię agresji

Rozważając odpowiedzialność jednostki za zbrodnię agresji, dostrzec należy cztery teoretyczne grupy możliwości pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności, tj. przed:

- a) MTK,
- b) sądami karnymi ukraińskimi lub rosyjskimi (białoruskimi),
- c) krajowymi sądami karnymi (innych państw niż ww.) na zasadzie tzw. jurysdykcji uniwersalnej,
- d) trybunałem karnym *ad hoc* lub trybunałem umiędzynarodowionym.

4. Odpowiedzialność przed MTK

Pociągnięcie jednostki do odpowiedzialności przed MTK wymaga spełnienia przesłanek jurysdykcji (przedmiotowa, podmiotowa, czasowa i terytorialna) oraz przesłanek dopuszczalności jej wykonywania, którymi są brak działania ze strony państwa właściwego do osądzenia danej sprawy jako sprawy wewnątrz krajowej, brak woli państwa osądzenia takiej sprawy, niezdolność państwa do przeprowadzenia postępowania w takiej sprawie, zasada *ne bis in idem* oraz tzw. waga sprawy²⁸. Relacja między obiema grupami jest jednostronnie przechodnia – brak ziszczenia się choćby jednej z przesłanek jurysdykcji definitywnie wyklucza jurysdykcję MTK, a tym samym zbędna staje się analiza dalszych przesłanek z obydwu grup²⁹.

²⁶ Art. 2 ust. 4 Karty NZ.

²⁷ E. Krzysztofik, *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 50.

²⁸ W polskiej nauce prawa zagadnienie przesłanek dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez MTK (art. 17 Statutu MTK), w kontekście komplementarności jego jurysdykcji względem jurysdykcji sądów krajowych, szeroko rozważa K. Wierczyńska – por. K. Wierczyńska, *Przesłanki dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Studium prawnomiędzynarodowe*, Warszawa 2016, s. 74–241.

²⁹ Wyprzedzając tok rozważań, dostrzec należy, że w związku z brakiem kumulatywnego spełnienia wszystkich przesłanek jurysdykcji MTK wobec analizowanej zbrodni pominięte zostaną uwagi dotyczące ewentualnego ziszczenia się przesłanek dopuszczalności jej wykonania. Uwagi te miałyby jedynie charakter teoretyczny i wartość wyłącznie poznawczą. W tym kontekście dostrzegane w piśmiennictwie komplikacje proceduralne związane z postawieniem sprawcy zbrodni przed MTK (np. obligatoryjna obecność oskarżonego na rozprawach, immunitet głowy państwa etc.) także schodzą na dalszy plan.

Rozważany przypadek spełnia warunek jurysdykcji przedmiotowej³⁰, albowiem atak FR na Ukrainę stanowi zbrodnię agresji w rozumieniu art. 8bis Statutu MTK.

Nie została wypełniona przesłanka jurysdykcji terytorialnej³¹, albowiem FR nie jest stroną Statutu MTK. Tak samo Ukraina, przy czym – w myśl art. 12 ust. 3 Statutu MTK – złożyła ona dwie deklaracje, na podstawie których uznała jurysdykcję MTK w zakresie zbrodni popełnionych na jej terytorium. Pierwsza z nich, z dnia 9 kwietnia 2014 r.³², dotyczyła zbrodni wojennych, przeciwko ludzkości i ludobójstwa popełnionych na kijowskim Majdanie w okresie od dnia 21 listopada 2013 r. do dnia 22 lutego 2014 r. Druga zaś, z dnia 8 września 2015 r.³³, odnosiła się do zbrodni wojennych i przeciwko ludzkości, popełnionych na terytorium Ukrainy po dniu 15 lutego 2015 r. Deklaracje nie obejmowały zbrodni agresji, gdyż wykonywanie jurysdykcji MTK wobec tej zbrodni jest możliwe dopiero od dnia 15 grudnia 2018 r.³⁴ Deklaracje nie mogły na zapas obejmować zbrodni, które dopiero w przyszłości miały zostać poddane faktycznej jurysdykcji MTK.

Aktualizacja z dniem 15 grudnia 2018 r. jurysdykcji MTK nad zbrodnią agresji oznacza, że w aspekcie temporalnym³⁵ agresja FR na Ukrainę w 2022 r. mogłaby zostać przez MTK osądzona, jeżeli ziściłyby się pozostałe przesłanki jurysdykcji.

Nie została nadto spełniona przesłanka jurysdykcji osobowej³⁶. MTK posiada jurysdykcję co do zbrodni agresji jedynie w stosunku do obywateli państw stron Statutu MTK,

30 Jurysdykcja przedmiotowa (*ratione materiae*), inaczej materialna lub rzeczowa, określa zakres czynów, do rozpoznania których właściwy jest dany organ. Są to wyłącznie zbrodnie: ludobójstwa, przeciwko ludzkości, wojenne oraz agresji (art. 5 Statutu MTK). Por. pogłębiona charakterystyka wskazanych zbrodni – P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 111–148.

31 Jurysdykcja terytorialna (*ratione loci*) określa, jakie czyny, z uwagi na jakim terytorium zostały popełnione, podlegają właściwości danego organu. W przypadku MTK – zgodnie z art. 12 ust. 1 Statutu MTK – są to terytoria państw stron Statutu MTK oraz terytoria tych państw, które złożyły Sekretarzowi MTK deklarację o uznaniu jurysdykcji MTK wobec określonych zbrodni popełnionych na ich terytorium.

32 <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf> [dostęp: 25 kwietnia 2023 r.].

33 https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf [dostęp: 25 kwietnia 2023 r.].

34 H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu na Ukrainie*, „Palestra” 2022, z. 4, s. 12.

35 Jurysdykcja temporalna/czasowa (*ratione temporis*) określa, od jakiego momentu w czasie popełnienie któregoś z czynów zaliczanych do jurysdykcji przedmiotowej wiąże się z aktualizacją kompetencji do osądzenia danego czynu. Przed MTK zasadą jest (art. 11 Statutu MTK), że jego jurysdykcją objęte są tylko zbrodnie popełnione po wejściu w życie Statutu MTK (tj. po dniu 1 lipca 2002 r.), przy czym wobec państw, które stały się stronami Statutu MTK po jego wejściu w życie, MTK może wykonywać jurysdykcję jedynie w odniesieniu do zbrodni popełnionych po wejściu w życie Statutu MTK w stosunku do danego państwa, chyba że złożyło ono deklarację na podstawie art. 12 ust. 3 Statutu MTK.

36 Jurysdykcja osobowa (*ratione personae*), inaczej zwana podmiotową lub personalną, określa, w stosunku do jakich osób właściwość posiada dany organ. W przypadku MTK są to osoby fizyczne (art. 25 ust. 1 Statutu MTK), które w chwili popełnienia zarzucanej im zbrodni ukończyły 18 lat (art. 26 Statutu MTK), niezależnie od pełnionej przez nie funkcji (art. 27 ust. 1 i 2 Statutu MTK), a które inkryminowanego im czynu dopuściły się już po wejściu w życie Statutu MTK (art. 24 ust. 1 Statutu MTK), przy czym – w odniesieniu do zbrodni agresji – będące nadto osobami, które zajmują pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa lub też nimi kierowanie (art. 25 ust. 3bis Statutu MTK).

które ratyfikowały przepisy dotyczące jego jurysdykcji w stosunku do zbrodni agresji oraz nie wyłączyły ich zastosowania w drodze odrębnej deklaracji³⁷. W stosunku do państwa, które nie jest stroną Statutu, MTK nie wykonuje jurysdykcji względem zbrodni agresji popełnionej przez obywatela tego państwa lub na jego terytorium³⁸.

Wskazane przesłanki jurysdykcji dotyczą postępowań zainicjowanych przez prokuratora MTK *proprio motu* albo przez państwo stroną Statutu MTK³⁹. Odstąpienie od obligatoryjnego zastosowania przesłanek jurysdykcji osobowej i terytorialnej nastąpić może jedynie, gdy z wnioskiem o wszczęcie postępowania przed MTK zwróci się RB⁴⁰. RB decyzję taką podjąć może większością kwalifikowaną, przewidzianą dla decyzji merytorycznych⁴¹. Skład grupy członków stałych (FR i Chińska Republika Ludowa) wyklucza obecnie uzyskanie wymaganej większości, co potwierdza słowa Jerzego Kranza, że „(m)odel ONZ jest korzystny przede wszystkim dla mocarstw, zaś jego paradoksalną konsekwencją jest supozycja, że prawo stwarza obowiązki głównie dla słabszych. Niekiedy wręcz widać, że system ten w praktyce zapewnia większą ochronę sprawcom niż ich ofiarom”⁴².

Sprawcy agresji z 2022 r. unikną odpowiedzialności przed MTK. Nie skutkuje to jednak brakiem możliwości pociągnięcia ich do odpowiedzialności w ramach pozostałych ze wskazanych form.

5. Odpowiedzialność przed sądami krajowymi

Jurysdykcja MTK ma charakter komplementarny wobec jurysdykcji sądów krajowych państw, na terytorium których zbrodnia międzynarodowa została popełniona, oraz wobec jurysdykcji sądów krajowych państw obywatelstwa jej sprawców. Postępowanie przed MTK dotyczące tej zbrodni może zostać wszczęte jedynie wtedy, gdy państwo, na terytorium którego przeprowadzono agresję, lub państwo, którego obywatel jest jej sprawcą, nie chce albo nie może przeprowadzić postępowania karnego w tej sprawie⁴³. MTK nie wyręcza sądów krajowych w osądzeniu zbrodni, a jedynie uzupełnia ich jurysdykcję w przypadku, gdy jurysdykcja krajowa nie zostanie wykonana⁴⁴. Stąd też pierwszym

37 Art. 15*bis* ust. 4 Statutu MTK.

38 Art. 15*bis* ust. 5 Statutu MTK.

39 Art. 13 lit. a i c Statutu MTK.

40 Art. 15*ter* ust. 1 w zw. z art. 13 lit. b Statutu MTK.

41 Większość co najmniej 9/15 głosów, z zachowaniem jednomyślności stałych członków (art. 27 ust. 3 Karty NZ).

42 J. Kranz, *Rosyjska wojna o „pokój”, czyli Ukraina między polityką a prawem*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9, s. 5.

43 Komplementarność jurysdykcji MTK jest rozwiązaniem niespotykanym w dotychczasowym międzynarodowym sądownictwie karnym. Jurysdykcje wcześniej funkcjonujących międzynarodowych trybunałów karnych miały pierwszeństwo wobec jurysdykcji sądów krajowych (J. Nowakowska-Małusecka, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000, s. 84–86.).

44 K. Wierczyńska, *Przesłanki...*, s. 24–27; J. Helios, W. Jedlecka, *Suwerenność w dobie procesów integracyjnych i globalizacyjnych*, Wrocław 2004, s. 58–60.

forum⁴⁵, na którym odpowiadać winni sprawcy rozważanej agresji, są ukraińskie lub rosyjskie⁴⁶ sądy karne. Aby tak się stało, w krajowych porządkach prawnych tych państw muszą obowiązywać przepisy kryminalizujące i penalizujące zbrodnię agresji, jak i istnieć musi wola polityczna osądzenia sprawców takiego czynu. Jak wskazuje Patrycja Grzebyk, „sądy państwa, które dopuściło się agresji, będą mogły sądzić sprawców wyłącznie wtedy, gdy użycie siły zakończy się niepowodzeniem i zostanie obalony reżim odpowiedzialny za wywołanie agresji, a te warunki rzadko będą spełnione”⁴⁷. Zatem bez zmian politycznych i sformułowania „nowej” woli politycznej, która pozwoli na ukaranie sprawców przed sądami państwa sprawcy, rozważana możliwość ma znaczenie czysto teoretyczne.

Regulowanie jurysdykcji krajowych sądów karnych oraz określanie zakresu stosowania ustaw karnych, w tym czynów zabronionych, jest wyrazem swobody państwa, wynikającej z suwerenności⁴⁸. To, czy zbrodnia agresji będzie w danym systemie penalizowana, zależy wyłącznie od ustawodawcy danego państwa. Za jurysdykcją ww. sądów krajowych przemawiają łączniki wiążące państwa forum z rozważaną zbrodnią – terytorium, obywatelstwo sprawcy lub ofiar.

W ukraińskim kodeksie karnym (art. 437) penalizowany jest czyn planowania, przygotowywania lub rozpętania agresywnej wojny bądź konfliktu wojennego, a także udziału w zмовie skierowanej na dokonanie takich czynów, za który grozi kara pozbawienia wolności od 7 do 12 lat, jak również czyn polegający na prowadzeniu agresywnej wojny lub agresywnych działań wojennych, który zagrożony jest karą pozbawienia wolności od 10 do 15 lat⁴⁹. Stąd sądy ukraińskie będą właściwe do rozpoznania i osądzenia spraw sprawców analizowanej zbrodni. Adekwatne merytorycznie regulacje, obowiązujące w prawie białoruskim i rosyjskim, potwierdzają jurysdykcję sądów tych państw⁵⁰.

Sądy krajowe innych państw mogą osądzić rozważany czyn, o ile ich systemy prawne dopuszczają zastosowanie tzw. zasady jurysdykcji uniwersalnej. Pozwala ona na ściganie i osądzenie czynu bez konieczności istnienia łącznika pomiędzy samym czynem lub jego sprawcą a państwem forum (wykonującym jurysdykcję), przy czym jest ona możliwa wyłącznie wobec ściśle określonej grupy zbrodni, w których ściganiu państwa mają wspólny interes. Nie istnieje jednocześnie powszechnie akceptowana definicja tej zasady⁵¹ (co utrudnia jej jednolite stosowanie w praktyce). Źródłem jej obowiązywania jest

45 Konstatacja ta uzasadnia zmianę kolejności teoretycznych możliwości pociągnięcia sprawców rozważanej agresji do odpowiedzialności w ten sposób, że możliwość wskazaną w lit. b zastąpić winna możliwość powołana w lit. a. Wszak pierwszoplanowa rola ukraińskich, rosyjskich i białoruskich sądów krajowych nie może budzić wątpliwości. Jedynie w celu ułatwienia zrozumienia prezentowanych uwag autor zdecydował się na uwypuklenie roli MTK. Dzięki temu tok rozważań jest znacznie prostszy percepcyjnie.

46 Oczywiście, przy przyjęciu konwencji z przyp. 16, jurysdykcję posiadają też białoruskie sądy karne.

47 P. Grzebyk, *Odpowiedzialność...*, s. 273.

48 L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017, s. 158.

49 <http://www.iei.org.pl/index.php?c=RoleBook&a=show&id=19&p=9> [dostęp: 29 kwietnia 2023 r.]. Stan prawny na dzień 7 kwietnia 2013 r.

50 P. Grzebyk, „Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnię agresji i zbrodnie wojenne, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9, s. 71.

51 T. Ostropolski, *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008, s. 33–39.

powszechne prawo zwyczajowe⁵², a jej zakres przedmiotowy (czynów, których dotyczy) obejmuje jedynie przestępstwa spełniające szczególne warunki⁵³. Zastosowanie ww. zasady wymaga wykazania dwóch okoliczności, tj.: 1) obowiązywania zwyczajowej normy prawa międzynarodowego dopuszczającej lub nakazującej ściganie państwowemu danej zbrodni niezależnie od braku jakiegokolwiek łącznika między takim państwem a czynem lub jego sprawcą, oraz 2) obowiązywania przepisu prawa krajowego, który stanowiłby podstawę penalizacji danego czynu. Wymagania te są nader wyśrubowane, a obecny stan rozwoju prawa międzynarodowego nie przesądza, czy zbrodni agresji jest objęta zakresem jurysdykcji uniwersalnej. Jeżeli bowiem przyjmie się, że źródłem obowiązku ścigania zbrodni agresji na podstawie jurysdykcji uniwersalnej jest zwyczajowe prawo międzynarodowe, to konieczne jest przeprowadzenie dowodu z utrwalonej praktyki międzynarodowej państw i trybunałów międzynarodowych w celu wykazania, że zwyczaj taki został faktycznie wypracowany i jest powszechnie przyjmowaną praktyką państw jako norma prawa międzynarodowego, co do której państwa te żywią przekonanie o jej prawotwórczych skutkach. Dowód taki sam w sobie jest trudny do przeprowadzenia. Jeżeli zaś uzna się, że źródłem obowiązku ścigania zbrodni agresji na podstawie jurysdykcji uniwersalnej jest umowa międzynarodowa, to należy jedynie wskazać na treść adekwatnego międzynarodowego aktu normatywnego, który nakłada na państwa obowiązek ścigania tej zbrodni. Pośrednio wskazuje na taki obowiązek preambuła Statutu MTK, która stanowi, że „najważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej nie mogą pozostać bezkarne oraz że ich skuteczne ściganie musi zostać zapewnione poprzez podjęcie odpowiednich działań zarówno przez poszczególne państwa, jak i poprzez wzmocnienie współpracy międzynarodowej”, a stąd „obowiązkiem każdego Państwa jest wykonywanie jurysdykcji karnej w stosunku do osób odpowiedzialnych za zbrodnie międzynarodowe”. W stosunku do państw stron Statutu MTK można przyjąć, że obowiązek ścigania zbrodni agresji następuje na podstawie jurysdykcji uniwersalnej, wynikającej z powołanych fragmentów preambuły Statutu MTK. Jednakże wobec państw, które stronami Statutu MTK nie są, obowiązek taki wywodzić należy z prawa zwyczajowego, co wymaga dalszego dowodu z jego istnienia.

Istotną wadą tego rozwiązania jest to, że sądy krajowe nie mogą osądzić osób chronionych immunitetem reprezentantów innych państw⁵⁴.

W polskim porządku prawnym obowiązywanie zasady jurysdykcji uniwersalnej potwierdza art. 113 k.k.⁵⁵, nakazujący stosować polską ustawę karną, niezależnie od

52 Nawet to nie jest powszechnie akceptowane w doktrynie. Część autorów uważa, że jurysdykcją uniwersalną objęte są zarówno najcięższe zbrodnie międzynarodowe, jak i przestępstwa konwencyjne, stypizowane i objęte nakazem ścigania na podstawie umów międzynarodowych. Por. np. E. Socha, *Jurysdykcja uniwersalna czy międzynarodowa – rozważania nad relacją międzynarodowych trybunałów karnych do sądów krajowych*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2005, z. 1–2, s. 78–93. Różnice postrzegania źródeł objęcia danych czynów jurysdykcją uniwersalną świadczą o skomplikowaniu materii i trudności jej praktycznego zastosowania.

53 Są to przestępstwa, które: naruszają normy prawa zwyczajowego, godzą w fundamentalne wartości wywodzone z podstawowych regulacji o ochronie praw człowieka (wiążących wszystkie państwa i jednostki) i istnieje powszechny interes w ich ściganiu. T. Ostrowski, *Zasada...*, s. 39–40.

54 K. Wierczyńska, „Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9, s. 79.

55 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17).

przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa, do obywatela polskiego oraz cudzoziemca (którego nie postanowiono wydać), w razie popełnienia przez niego za granicą przestępstwa, do którego ścigania RP jest zobowiązana na mocy umowy międzynarodowej lub przestępstwa określonego w Statucie MTK (co wskazuje na podstawę międzynarodowoprawną). Artykuł 117 § 1 k.k. penalizuje zaś samą zbrodnię agresji⁵⁶ (co implikuje „krajową” podstawę prawną). Oba przytoczone wyżej warunki zostały wypełnione. Obowiązkiwanie takiej regulacji pozwoliło na wszczęcie postępowań przygotowawczych przez polską prokuraturę, które mają charakter pomocniczy względem postępowań przed MTK i sądami ukraińskimi⁵⁷.

6. Odpowiedzialność przed trybunałem *ad hoc* lub trybunałem umiędzynarodowionym

Poważnie rozważanym sposobem pociągnięcia sprawców agresji rosyjskiej do indywidualnej odpowiedzialności karnej jest proces przed specjalnie do tego powołanym trybunałem międzynarodowym *ad hoc*⁵⁸, jako międzynarodowym organem sprawiedliwości karnej, którego jurysdykcja ograniczona byłaby wyłącznie do zbrodni popełnionych w ramach jednego konfliktu⁵⁹. Rozwiązanie takie, choć pozytywnie zweryfikowane w historii, nastęrcza trudności organizacyjnych i legitymizacyjnych⁶⁰, a jego przeprowadzenie wymaga woli politycznej szerszej grupy państw (optymalnie pod auspicjami NZ). Dotychczasowe trybunały *ad hoc*⁶¹ były powoływane przez RB. Skład jej członków stałych wyklucza powołanie trybunału w analizowanej sytuacji.

56 *Verba legis* „wszczęć lub prowadzenie wojny napastniczej”, co jest pojęciem tożsamym z pojęciem zbrodni agresji. Por. T. Gardocka, *Komentarz do art. 117, [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2017, s. 789.

57 H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność...*, s. 24–25.

58 Za tym rozwiązaniem opowiada się m.in. Parlament Europejski (por. pkt 3 rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 19 stycznia 2023 r. w sprawie utworzenia trybunału do spraw zbrodni agresji przeciwko Ukrainie (2022/3017(RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_PL.pdf [dostęp: 30 kwietnia 2023 r.] oraz Sejm RP (por. uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 stycznia 2023 r. w sprawie ustanowienia Specjalnego Trybunału ds. Zbrodni Agresji na Ukrainie, M.P. z 2023 r. poz. 427).

59 W tym m.in. tkwi odmiennność trybunałów *ad hoc* od MTK. Są one powoływane do rozpoznania określonej grupy spraw (związanych z danym zdarzeniem/procesem historycznym, mającym miejsce na danym terytorium i w określonych ramach czasowych, a jednocześnie istnieje z góry możliwy do zdefiniowania maksymalny krąg ofiar i sprawców poszczególnych czynów). Ich rozpoznanie powoduje ustanie bytu trybunału *ad hoc* z uwagi na wypełnienie jego roli i zadań. Powołanie MTK jako sądu stałego o właściwości uniwersalnej miało te ograniczenia zniwelować.

60 Np. zagadnienia legalności i podstawy prawnej powołania trybunału, zagadnienie ustroju, siedziby i zasad procedowania, zagadnienie praktycznego zastosowania zasady *nullum crimen sine lege*, zakres przedmiotowy penalizowanych czynów i ich prawidłowe zdefiniowanie, system kar oraz zasad ich wymierzania, źródła finansowania etc. Por. D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, Łódź 2011, s. 34–45, 48–54, 86, 261.

61 Z wyłączeniem MTW i MTW dla Dalekiego Wschodu, które nie były podmiotami funkcjonującymi w ramach systemu ONZ.

Pomiędzy możliwością drugą a czwartą sytuować należy możliwość pociągnięcia sprawców agresji rosyjskiej do indywidualnej odpowiedzialności karnej przed organem umiędzynarodowionym (tzw. trybunał hybrydowy)⁶². Jest on organem państwa forum, którego orzecznictwo opiera się m.in. na normach prawa międzynarodowego, a w jego skład, oprócz sędziów krajowych, mogą wchodzić również sędziowie międzynarodowi⁶³. Obok pociągnięcia jednostki do odpowiedzialności karnej efektem ich prac mają być także rekoncylacja i reparacja⁶⁴.

7. Odpowiedzialność państwa agresora

Odpowiedzialność państwa za czyn sprzeczny z prawem międzynarodowym jest jednym z najslabiej skodyfikowanych zagadnień prawa międzynarodowego⁶⁵. Punktem wyjścia dla jej oceny jest właściwość MTS do rozpoznawania wszelkich powierzonych mu sporów natury prawnej dotyczących m.in. rodzaju i wysokości odszkodowania należnego za naruszenie zobowiązania międzynarodowego⁶⁶. Rzecz w tym, że możliwość ta aktualizuje się jedynie wobec państw, które uprzednio złożyły oświadczenie o poddaniu się tej jurysdykcji⁶⁷. FR jednak tego nie uczyniła⁶⁸. Wyłącza to możliwość rozstrzygnięcia przez MTS o rodzaju lub wysokości odszkodowania należnego państwu ofierze w związku z ww. agresją.

Bez wątplenia jednak prawny obowiązek FR naprawienia szkody i wyrównania strat poniesionych przez Ukrainę i jej obywateli znajduje należyłą podstawę w prawie międzynarodowym⁶⁹ i nie wymaga akceptacji ze strony państwa sprawcy. Konieczne jest

62 Organy takie nazywane są też „sądami hybrydowymi” lub „trybunałami karnymi z elementem międzynarodowym”.

63 W ramach tej grupy przeprowadza się dalszy podział na podstawie kryterium rozłożenia akcentów między elementami międzynarodowym a krajowym i przeto wyróżnia się trybunały z przewagą elementu międzynarodowego (np. Specjalny Trybunał dla Sierra Leone) oraz trybunały z przewagą elementu krajowego (np. sądy w Kosowie). Por. D. Heidrich-Hamera, *Międzynarodowe trybunały karne*, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006, s. 393. Typologia ta ma znaczenie czysto akademickie i nie wpływa na sam charakter lub funkcje tzw. trybunałów hybrydowych.

64 D. Drózdź, *Międzynarodowe...*, s. 115, 145.

65 W. Czapliński, *Skutki prawne nielegalnego użycia siły w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1993, s. 9.

66 Art. 36 ust. 2 lit. d Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90 ze zm.).

67 M.N. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006, s. 621.

68 S. Zaręba, *Prawne aspekty ataku na Ukrainę*, „Komentarz Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 12.

69 J. Barcz, *Reparacje dla Ukrainy od Rosji: aspekty polityczno-prawne oraz scenariusz skutecznego dochodzenia roszczeń reparacyjnych*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9, s. 102, 105–106; por. także szersze rozważania o zasadzie odpowiedzialności z tytułu reparacji: W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenie prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009, s. 156–197. O tym, że należyta podstawa prawna obowiązku naprawienia szkody przez państwo sprawcę obowiązuje w prawie międzynarodowym, świadczy już choćby jej ujęcie przez Komisję Prawa Międzynarodowego w trakcie prac kodyfikacyjnych w przepisach projektu artykułów KMP o odpowiedzialności państw za czyny międzynarodowo bezprawne z 2001 r. – por. art. 1, 2 ust. 2 lit. b, 3, 12, 16 (w kontekście działań Republiki

odnalezienie innej drogi prawnej do realizacji wszelkich uzasadnionych roszczeń reparacyjnych⁷⁰. Uprawniona do żądania zaspokojenia wszelkich roszczeń reparacyjnych jest Ukraina⁷¹, a jej obywatele winni to uczynić za jej pośrednictwem. Zasada ta jest jednak na tyle ogólna, że wymaga konkretyzacji, która nastąpić winna w traktacie pokojowym. Zwyczajowo stanowi on adekwatną podstawę prawną do uszczegółowienia roszczeń reparacyjnych oraz określa ich zakres i formę realizacji⁷². Stąd tak ważne jest doprowadzenie do zakończenia wojny w należytej formie prawnej (a nie jedynie poprzez faktyczne zaprzestanie prowadzenia działań zbrojnych)⁷³. Inaczej ofiary pozostaną bez wystarczająco skonkretyzowanej podstawy prawnej dochodzenia roszczeń od agresora⁷⁴, a w konsekwencji ich dochodzenie nie będzie możliwe lub będzie znacznie utrudnione. Poważnie rozważane jest również zaspokojenie roszczeń ukraińskich ze środków rosyjskich zgromadzonych poza granicami FR⁷⁵.

Białorusi), 26, 31, 34–38, 42 (zob. treść projektu: A. Zbaraszewska, *Odpowiedzialność międzynarodowa państw w pracach kodyfikacyjnych Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ*, Poznań 2018, s. 56–77.). To, że konwencja (na projekcie takim oparta) nie została jeszcze uchwalona (ZO przyjęło projekt jako załącznik do rezolucji), nie zmienia ugruntowanego przekonania o obowiązywaniu zasady odpowiedzialności państwa za czyny międzynarodowo bezprawne jako normy prawa zwyczajowego, potwierdzonego w orzecznictwie sądów międzynarodowych, w tym MTS (A. Łazowski, A. Zawidzka, *Prawo...*, s. 256.).

70 Samo pojęcie reparacji jest niejednoznaczne w prawie międzynarodowym. Na potrzeby niniejszych rozważań przyjmuję, że reparacje oznaczają odszkodowanie i zadośćuczynienie za wszelkie straty majątkowe i krzywdy wywołane skutkiem naruszenia przez państwo prawa międzynarodowego, należne zarówno państwu ofierze, jak i ofiarom w rozumieniu jednostek.

71 Pomijam zagadnienie roszczeń innych państw (których obywatele zginęli, zostali ranni lub ponieśli straty materialne, będąc na ukraińskim terytorium w czasie agresji FR) i ich obywateli. Zagadnienie to, z uwagi na swoje skomplikowanie, wymaga odrębnego potraktowania.

72 J. Barcz, J. Kranz, *Reparacje od Niemiec po drugiej wojnie światowej w świetle prawa międzynarodowego. Aspekty prawa i praktyki*, Warszawa 2019, s. 22–25.

73 Trzeba jednocześnie pamiętać, że sama ewentualna gotowość FR (dziś trudna do wyobrażenia) do zawarcia traktatu pokoju ani nie przesądzi o jej zgodzie na wypłatę jakichkolwiek reparacji, ani – w przypadku jej wyrażenia – o faktycznym, dobrowolnym wykonaniu takiego zobowiązania.

74 Nie oznacza to braku możliwości dochodzenia przez ofiary swych praw, w tym roszczeń odszkodowawczych, w systemie RE przed ETPC w związku z naruszeniem przez FR i organy separatystycznych tzw. republik ludowych (traktowanych jako organy rosyjskie) postanowień EKPC i protokołów dodatkowych. Naruszenie wolności lub praw konwencyjnych wynikać będzie jednak z faktu popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości, ludobójstwa lub zbrodni wojennych. Pozostaną one bez związku z samym aktem agresji. Faktyczny problem dotyczyć będzie samej wypłaty zasądzonych odszkodowań (por. S. Zaręba, *Sukces Ukrainy w sprawach przeciwko Rosji przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2023, nr 30.). FR jest zresztą „liderem” w niewykonywaniu wyroków ETPC (J. Szukalski, *Wybrane aspekty wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Rosję*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Osiągnięcia – bariery – nowe wyzwania i rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019, s. 233, 236–38.). Wykluczenie FR z RE (skuteczne, lecz budzące wątpliwości co do prawidłowości jego przeprowadzenia), następstwem czego jest pozbawienie FR statusu strony EKPC z dniem 16 września 2022 r., spowoduje znaczne utrudnienie w postępowaniach przeciwko FR, która będzie ponosić odpowiedzialność za wszelkie naruszenia występujące wyłącznie do daty jej wykluczenia. Wobec zdarzeń mających miejsce po tej dacie nie będzie możliwe dokonanie ich władczej oceny pod kątem zgodności ze standardami konwencyjnymi (por. A. Wyrozumska, „Specjalna operacja wojskowa” *Federacji Rosyjskiej w Ukrainie w sądach międzynarodowych*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9, s. 44–49.).

75 J. Barcz, *Reparacje...*, s. 99.

8. Podsumowanie

Agresja w prawie międzynarodowym ma dwoistą naturę. Może być postrzegana jako zbrodnia, rodząca odpowiedzialność karną sprawcy, jak i zdarzenie występujące w relacjach międzypaństwowych. Wymusza to rozważenie możliwości i szans osądzenia agresji FR na Ukrainę w dwóch aspektach – jako czynu jednostki sprzecznego z międzynarodowym prawem karnym oraz jako działania państwa sprzecznego z prawem międzynarodowym.

W pierwszym z nich dostrzec należy cztery teoretyczne grupy możliwości pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności przed: a) MTK, b) sądami karnymi ukraińskimi lub rosyjskimi (białoruskimi), c) krajowymi sądami karnymi na zasadzie tzw. jurysdykcji uniwersalnej oraz d) trybunałem karnym *ad hoc* lub umiędzynarodowionym.

Z analizy Statutu MTK wynika, że sprawcy agresji z 2022 r. unikną za nią odpowiedzialności przed MTK. Nie skutkuje to jednak niemożliwością pociągnięcia ich do odpowiedzialności w ramach pozostałych możliwości. Pierwszym forum, na którym sprawcy ci winni odpowiadać, są ukraińskie, rosyjskie lub białoruskie sądy karne. Aby tak się stało, w krajowych porządkach prawnych muszą obowiązywać regulacje kryminalizujące i penalizujące zbrodnię agresji, jak i istnieć musi wola polityczna ich osądzenia. Niezbędne przepisy już obowiązują, lecz wola polityczna istnieje jedynie w Ukrainie. Sądy krajowe innych państw mogą osądzić tę zbrodnię, o ile ich systemy prawne dopuszczają zastosowanie tzw. zasady jurysdykcji uniwersalnej. Część systemów prawnych przewiduje już takie rozwiązanie (np. w RP). Niestety sądy krajowe nie mogą osądzić osób chronionych immunitetem państwowym. Nie można wykluczyć pociągnięcia sprawców tej zbrodni do odpowiedzialności przed trybunałem *ad hoc* lub umiędzynarodowionym, za czym opowiada się część światowych decydentów i opinii publicznej. Rozwiązanie to wymaga przewyciężenia licznych trudności organizacyjnych i legitymizacyjnych oraz istnienia woli politycznej szerszej grupy państw (optymalnie pod auspicjami NZ). W chwili obecnej nie sposób przesądzić bez narażania się na czystą spekulację, czy do wykorzystania tej możliwości dojdzie.

Odpowiedzialność międzynarodową za agresję ponosi państwo agresor. Prawny obowiązek FR naprawienia szkody i wyrównania strat poniesionych przez Ukrainę i jej obywateli znajduje podstawę w prawie międzynarodowym. Jednak również w tym zakresie konieczne jest odnalezienie wystarczająco szczegółowej podstawy prawnej do realizacji wszelkich uzasadnionych roszczeń reparacyjnych. Winno to nastąpić poprzez zawarcie niezbędnych regulacji w przyszłym traktacie pokojowym.

Bibliografia

- Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2011.
- Barcz J., Kranz J., *Reparacje od Niemiec po drugiej wojnie światowej w świetle prawa międzynarodowego. Aspekty prawa i praktyki*, Warszawa 2019.
- Barcz J., *Reparacje dla Ukrainy od Rosji: aspekty polityczno-prawne oraz scenariusz skutecznego dochodzenia roszczeń reparacyjnych*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004.
- Czapliński W., *Skutki prawne nielegalnego użycia siły w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1993.
- Czapliński W., *Odpowiedzialność za naruszenie prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009.
- Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017.
- Drózd D., *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, Łódź 2011.
- Gardocki L., Gardocka T., Majewski Ł., *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017.
- Gardocka T., *Komentarz do art. 117, [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2017.
- Góralczyk W., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2001.
- Grzebyk P., *Odpowiedzialność za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010.
- Grzebyk P., *Definicja zbrodni agresji (po konferencji przeglądowej MTK)*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 1.
- Grzebyk P., *„Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnię agresji i zbrodnię wojenne*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9.
- Heidrich-Hamera D., *Międzynarodowe trybunały karne, [w:] Organizacja Narodów Zjednoczonych. Bilans i perspektywy*, red. J. Symonides, Warszawa 2006.
- Helios J., Jedlecka W., *Suwerenność w dobie procesów integracyjnych i globalizacyjnych*, Wrocław 2004.
- Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.
- Karska E., *Dorobek Konferencji Rewizyjnej Statutu MTK ze szczególnym uwzględnieniem poprawki definiującej zbrodnię agresji*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010, z. 3.
- Kranz J., *Rosyjska wojna o „pokój”, czyli Ukraina między polityką a prawem*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9.
- Krzysztofik E., *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2009.
- Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnię prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu na Ukrainie*, „Palestra” 2022, z. 4.
- Kupiecki R., Bryjka F., Chłoń T., *Dezinformacja międzynarodowa. Pojęcie, rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Warszawa 2022.
- Łazowski A., Zawadzka A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2008.
- Nowakowska-Małusecka J., *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnię popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000.

- Ostropolski T., *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008.
- Rudkowski D., *Interwencja humanitarna w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2006.
- Socha E., *Jurysdykcja uniwersalna czy międzynarodowa – rozważania nad relacją międzynarodowych trybunałów karnych do sądów krajowych*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2005, z. 1–2.
- Shaw M.N., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006.
- Szukalski J., *Wybrane aspekty wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Rosję*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Osiągnięcia – bariery – nowe wyzwania i rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019.
- Wierczyńska K., *Przesłanki dopuszczalności wykonywania jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Studium prawnomiędzynarodowe*, Warszawa 2016.
- Wierczyńska K., *Hierarchia zbrodni w prawie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 2016, z. 1.
- Wierczyńska K., „Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9.
- Wyrozumska A., „Specjalna operacja wojskowa” Federacji Rosyjskiej w Ukrainie w sądach międzynarodowych, „Państwo i Prawo” 2022, z. 9.
- Zajadło J., *Dylematy humanitarnej interwencji. Historia – etyka – polityka – prawo*, Gdańsk 2005.
- Zaręba S., *Prawne aspekty ataku na Ukrainę*, „Komentarz Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 12.
- Zaręba S., *Sukces Ukrainy w sprawach przeciwko Rosji przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2023, nr 30.
- Zbaraszewska A., *Odpowiedzialność międzynarodowa państw w pracach kodyfikacyjnych Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ*, Poznań 2018.